
DEKLARACIJA DECLARATION

MREŽA REGIONALNIH MUZEJEV NA PROSTEM V SLOVENIJI IN ICOM-ova DEKLARACIJA O MUZEJIH NA PROSTEM IZ LETA 1957

227

Regionalni zavodi za varstvo naravne in kulturne dediščine, republiški zavod in Slovenski etnografski muzej smo v l. 1990 pri naših finanserjih skupni projekt OBLIKOVANJE MREŽE REGIONALNIH MUZEJEV NA PROSTEM V SLOVENIJI. Republiški sekretariat za kulturo je našo akcijo podprl in jo oblikoval v poseben programski projekt z naslovom Predstavitev ljudskega stavbarstva na prostem.

Za gradnjo regionalnih muzejev na prostem v Sloveniji smo se odločili po tehtnem premisleku in priporočilih različnih raziskovalcev s tega področja. Seveda bomo ob muzejih na prostem ohranjali že uveljavljene oblike varovanja nepremične etnološke dediščine in jih tudi dopolnjevali.

O pravilnosti odločitve za regionalne muzeje na prostem, in ne za centralnega, smo se prepričali tudi na 14. konferenci Združenja evropskih muzejev na prostem v Rožnovu (ČSR) jeseni 1990, ki smo se je udeležili trije slovenski etnologi (Z. Koželj, S. Gaberšček in I. Keršič).

Čeprav naša prizadevanja za gradnjo muzejev na prostem trajajo že vsaj šestdeset let, menimo, da se je po dolgih letih le obrnilo na bolje. Po nesoglasjih v stroki sami smo danes etnologi, ki se ukvarjamo s stavbno dediščino in stanovanjsko kulturo, mnenja, da Slovenci takšne muzeje potrebujemo in da imamo danes enkratno priložnost, da bi oblikovali mrežo takšnih muzejev. Tako bo mogoče združevati nekatere potrebne službe in bolj smotno organizirati tako etnologe, konservatorje, arhitekte kot tudi obrtnike, ki še obvladajo stara gradbena znanja.

Zaradi skupnega projekta se nam je zdelo potrebno, da v naslednjem sestavku objavimo prevod deklaracije o muzejih na prostem, ki jo je sestavilo štiriindvajset izvedencev na eni izmed konferenc ICOM-a. To je potrebno zaradi tega, ker se danes slišijo različna tolmačenja stvari, ki so za stroko temeljnega pomena. V deklaraciji je cela vrsta vodil, ki še vedno ohranjajo veljavo, zato je natančen kažipot za muzeje na prostem. Govori o njihovem pomenu in nalogah ter načinih kako jih izpeljati.

Na četrti generalni konferenci ICOM-a leta 1956 v Genevi je bila ustanovljena posebna komisija in sestavila je te predloge, ki so bili sprejeti za splošna vodila za muzeje na prostem:

- 1) Naloga muzejev na prostem je zbirati in predstavljati spomeniške stavbe na posebej za ta namen izbrana mesta, kjer bi jih opremili s pripadajočo opremo in vzdrževali. Tako bi ohranili ogrožene spomenike, ki so zaradi svojih stavbarskih (gradbenih) in obrtniških značilnosti ter dosežkov imenitni primerki, ob katerih lahko spoznavamo način življenja in stanovanjsko kulturo.
- 2) Takšni muzeji, postavljeni na preizkušene načine, so izredno koristni za znanost in vzgojo in so zato v splošno blaginjo. Ohranjajo namreč del bogate dediščine ljudskih kultur.
- 3) Ta zvrst muzeja, ki je nastala v skandinavskih deželah, je v številnih državah še razmeroma malo znana.

Sklep ženevske konference je bil tudi, da je treba v letu 1957 v eni ali več skandinavskih deželah pripraviti strokovno srečanje, na katero je treba povabiti tudi strokovnjake iz dežel, v katerih bi bilo mogoče postaviti take muzeje, pa jih doslej še niso.

228

Srečanje je bilo 5. do 9. julija 1957 na Danskem in Švedskem. Na njem je bilo 24 udeležencev iz Švedske, Norveške, Danske, Velike Britanije (oz. Združenega kraljestva), Nizozemske, Zvezne republike Nemčije, Švice, Francije, Španije, Poljske, Turčije, Izraela, Indonezije in Jugoslavije. Jugoslavijo je na tej konferenci zastopal dr. Boris Orel, ki je že v petdesetih letih izdelal idejni projekt osrednjega slovenskega muzeja na prostem na območju pod Rožnikom v okolici Ljubljane, ki pa ni bil uresničen.

Rezultat te konference je bila soglasno sprejeta deklaracija o muzejih na prostem z dvanajstimi paragrafi. Kljub temu da je od sprejetja deklaracije minilo že štiriintriideset let, je ta še vedno temeljnega pomena za naše delo, zato objavljamo vseh 12 paragrafov.

I.

Stavbe, povezane s spominom na velike osebnosti ali pomembne dogodke, pripadajo skupaj z najboljšimi primerki visoke in ljudske arhitekture skupni dediščini človeštva in jih je treba zaščititi in vzdrževati.

II.

Kljub vsej skrbi, ki se v vedno večjem obsegu posveča kulturnim spomenikom in njihovem vzdrževanju, je prav ljudska arhitektura še vedno deležna najmanj pozornosti in zaščite. Kjer ima spomeniško varstvo že bogato izročilo, se glavna skrb posveča velikim, bleščečim spomenikom, ljudska arhitektura pa ostaja v senci. Prestižno usmerjena sodobna mehanizirana miselnost jo v mnogih deželah zapostavlja kot staromodno. Po vseh deželah opazamo isto: čim številnejši so spomeniki ljudske arhitekture v primerjavi z visoko arhitekturo, tem manj pozornosti so deležni in tem slabše jih vzdržujejo.

Toda ljudsko arhitekturo je treba ceniti izredno visoko. Ta arhitektura pojasnjuje način življenja, izpričuje rokodelske spretnosti, prikazuje razlike med kulturami, se ujema z okoljem tako po gradivu, ki ga jemlje iz okolja, kot po številu in velikosti stavb. Prav zaradi tega je najbolj pod udarom industrijske revolucije, ki preoblikuje (spreminja) svet s tem, da ga uniformira.

Zato je nujno hitro ukrepati na tem področju. To velja povsod, ne glede na to, ali je položaj morda kje nekoliko boljši. Ko postane neki primerek ljudske arhitekture redek, se moramo podvizati, da tisto, kar je še ostalo, ohranimo. Če

je ljudska arhitektura še bogata in obrti, ki so nujno potrebne za ohranjanje te arhitekture, še niso izumrle, je obnova lažja in uspeh večji.

Kaže, da se nekatere dežele zelo trudijo ohraniti in vzdrževati dediščino ljudske arhitekture. Njihove izkušnje nam bodo v pomoč.

III.

V zgodovinskem in kulturnem oziru je najboljša rešitev, če spomenik ljudske arhitekture ohranjamo na kraju nastanka. Taka rešitev naj bi vselej imela prednost. Po drugi strani pa ni vedno možna, ker se ji lahko postavi po robu cela vrsta ovir:

1)

Spomenik visoke arhitekture bo tudi v primeru, če stoji na samem, nadzorovan (čuvan) in vzdrževan. In če bo splošno znan, ga bodo obiskovali številni obiskovalci kljub oddaljenosti ali samotnosti.

Ljudska arhitektura že praviloma nima enakih možnosti.

Če pa kakšna pomembna kmetija, ki bi jo bilo vredno ohraniti, stoji kje na samem, bodo odgovorni dvakrat premislili, preden bodo tja poslali restavratorja (izvedenca) in delavce z vso potrebno opremo. Tudi občinstvo bo odlašalo, preden se bo odločilo zgolj za obisk kmetije.

2)

Kadar gre za spomenike visoke arhitekture, te stavbe največkrat še služijo namenu, zaradi katerega so jih zgradili. To gre spomeniškemu varstvu na roko, saj so obiski zato še bolj poučni in zanimivi. To velja za velike, naseljene stavbe in za cerkve.

Celo vzdrževanje naseljenih "še živih" stavb na kraju nastanka je težavno in odvisno od naključij; to velja še posebno za spomenike ljudske arhitekture. Če se to dogaja vse pogosteje, postane skupnost, ki ji pripadajo taki spomeniki, očarana od napredka, ki ga prinaša industrijska revolucija. Kako naj se upremo pritisku takšne skupnosti? Res je, lahko se omejimo zgolj na to, da se zavzemamo za ohranitev posameznih zanimivih delov stavb, predvsem pročelja ter notranjih in zunanjih okraskov. Taka merila omogočajo, da se ohrani tradicionalni videz neke vasi ali dela mesta. Vendar tako ni mogoče izpolniti vseh zahtev, ki jih terja položaj, kajti zgodovinska in narodopisna vrednost takih stavb sestoji iz številnih posameznosti, kot so: gradivo, način graditve od temeljev do strehe, razporeditev prostorov, namestitve pohištva v stanovanju, sosednje zgradbe, ki urejene in postavljene v ambient šele prav pokažejo, kako je potekalo življenje in gospodarjenje. Kako moremo neko stavbo ohraniti v takem stanju, da bi prišli do izraza vsi naštet vidiki? Ali ne bi s tem povzročili gospodarskega in socialnega zastoja stanovalcev (uporabnikov)? Tudi če se ne bi bali, da bi lahko tako ustvarili nekakšen človeški "živalski vrt" - koliko časa bi lahko vsiljevali take rešitve?

3)

Lahko poskusimo takole: Še "živ" primerek ljudske arhitekture izberemo z namenom, da bi ga ohranili na mestu nastanka (in situ), in ga priključimo ustreznemu muzeju. Kakšne so težave, povezane z zaščitenim objektom, stoječim na samem, že vemo. Če pa je po drugi strani zaščiten stavba del naselja, se bodo okrog stoječe zgradbe razvijale skladno z okusom časa. Posledici tega

bosta neprijetno slogovno nasprotje in skaljena harmonija, ki je prvotno vladala med zaščiteni in okoliškimi stavbami. Znašli bi se v položaju, ko ne bi imeli nobenih trdnih jamstev, da bodo naša muzejsko varstvena prizadevanja uspešna.

4)

Ali naj se mudimo s tem, da že zapuščeno stavbo s pomočjo zakona ohranimo na mestu nastanka? Škoda in neprijetnosti v vsakem primeru ostanejo; poleg tega pa bo v večini primerov treba dopolniti opremo in pohištvo.

IV.

Če se izkaže, da ne moremo ohraniti stavbe na mestu nastanka, ker je taka klasična rešitev nedosegljiva, postane premestitev stavbe neizbežna. Tu se nam ponuja več možnosti. Prva, ki jo je treba omeniti, zadeva predvsem ustanove, zadolžene za varstvo spomenikov. Poleg drugega bo prišlo do tesnega sodelovanja z muzeji, da bo zagotovljeno čim boljše varstvo:

- 1) Stavba se premesti, ne da bi prešla pod upravo muzeja. Za tako rešitev je na voljo že vrsta dobrih primerkov. To je pogosten način, vendar povzroči poleg že zgoraj omenjene škode še izkoreninjenje.
- 2) Spomenik prepeljejo v muzej in ga uskladiščijo. S tem zagotovimo zaščito; po drugi strani pa takšno stanje nima nobenega pametnega učinka.
- 3) Razstavljen bo v muzejskih prostorih ali na prostem v okviru muzeja. Ta rešitev je primerna le za majhne zgradbe ali pa za zgradbe iz krhkega in neobstojnega gradiva.
- 4) Premestimo ga v muzej na prostem. To zvrst muzeja je proti koncu 19. stoletja utemeljil Hazelius, uresničena pa je bila pred vrati Stockholma. Razširjena je v glavnem v skandinavskih državah in je drugje, tako v starem kot v novem svetu dosti premalo znana. Če se upoštevajo vse znanstvene in tehnične norme, je lahko muzej na prostem najustreznejša rešitev za nepremične kulturne spomenike.

V.

Po splošnem prepričanju lahko muzej na prostem označimo kot zbirko spomeniško vrednih stavb oziroma poslopij, ki so:

- 1) stalno dostopne obiskovalcem;
- 2) praviloma pripadajo ljudski kulturi in predindustrijski arhitekturi; take zgradbe so: kmečke, pastirske, ribiške, rokodelske, trgovske, delavske hiše (prebivališča); gospodarska poslopja (mlini, lončarne), trgovine..., skratka vse pomembne sestavine podeželske in mestne, posvetne in cerkvene, javne in cerkvene arhitekture te vrste;
- 3) k temu lahko prištejemo: spomenike "visoke arhitekture" (podeželske dvorce, kapele, zgodovinske stavbe itn.), če ne morejo ostati na kraju nastanka, pa tudi pomembne stavbe iz industrijskega obdobja. Take stavbe je treba predstavljati javnosti popolnoma opremljene. Celotna zasnova narekuje vzgojno in izobraževalno dejavnost (v enem izmed prostorov potekajo predavanja, spremljana s sodobnimi vizualnimi pripomočki; na prostem naj bi prikazovali ljudske plese in pesmi ter običaje; v restavraciji, opremljeni v značilnem slogu, naj bi pogostili obiskovalce, itd.

VI.

Med muzeje na prostem lahko štejemo tudi take, katerih stavbe so delni ali popolni posnetki izvornikov, če so ustrezno opremljeni in imajo prost dostop.

Taka metoda velja le:

- 1) če izvornih spomenikov ni več,
- 2) če so posnetki napravljeni po najstrožjih znanstvenih kriterijih.

VII.

Posebej poudarjamo, da je v vsaki deželi (državi) treba ustanoviti osrednji muzej na prostem, ki bo imel na voljo potrebne znanstvene in tehnične zmogljivosti ter denar in bo lahko skrbel za najpomembnejše povezave s svetom ter se udeleževal mednarodnega sodelovanja na tem področju.

Koristno je, če se osrednji muzej na prostem poveže z etnografskim muzejem v posamezni deželi. Tako se izognemo podvajanju pri znanstvenem, tehniškem in ostalem osebju kot tudi pri zbirkah in dokumentih.

Poudarimo še, da bi dežele z različno narodnostno sestavo morale ustanoviti tudi pokrajinske muzeje na prostem. Vendar pa pri tem ne kaže pretiravati, ker preveliko število muzejev povzroča nerešljive težave v znanstvenem, tehničnem in denarnem oziru.

VIII.

Ustanovitev muzeja na prostem zahteva hkratno raziskavo kulturnih spomenikov, ki pridejo v poštev za premestitev. Začnimo s proučevanjem pisnih in slikovnih virov in potem nadaljujmo vse do opravil na terenu.

Prevzem kulturnih spomenikov, povezanih s spominom na pomembne osebnosti ali dogodke, je izjema. Prevzete spomenike naj bi raziskali predvsem glede na namen in uporabo.

Pomembno je, da si že pri načrtovanju in potem pri uresničevanju načrtov zagotovimo sodelovanje pristojnih znanstvenikov, tehnikov in upravljalcev iz domovine in tujine. Pri tem ne bomo pozabili, da so skandinavske dežele prve postavile in razvijale take muzeje, zato imajo daleč največ izkušenj. Če je treba, lahko vzpostavi željene stike tudi ICOM.

V okviru sodelovanja med državami članicami lahko Unesco posreduje pri vladah, da bi priskrbele strokovnjake in pomoč v denarju za postavitev muzejev na prostem.

IX.

Razporeditev stavb na zemljišču muzeja na prostem je povezana s celo vrsto težav. Na splošno dajemo narodno-pokrajinskemu vidiku prednost pred vidikom starosti in namembnosti stavb. Naravne danosti in razčlenjenost zemljišča, sestava tal, vodni viri in rastlinstvo igrajo pomembno vlogo pri vsakokratni izbiri zemljišča. Za muzeje z omejenim narodno-pokrajinskim programom laže najdemo zemljišče, podobno tistemu, na katerem so stavbe nastale. Čim obsežnejši je program, tem manjše so možnosti take razporeditve in tem bolj smo prisiljeni sklepati dobro premišljene kompromise. Glavni poudarek je na tem, da muzej na prostem postavi zbirko kulturnih spomenikov, pri tem pa se mora izogibati sumljivim slikarskim učinkom, ker sicer kaj hitro zapade slabemu okusu.

Potrebna so še ta opozorila. Če okolico stavb ozelenimo, izberimo samo tiste vrste drevja in grmovja ter rož, ki so rasle v kraju nastanka stavb. Praviloma je treba v bližini stavb urediti zelenjavne vrtove in druge vrtičke. H gospodarskim poslopjem ali na dvorišče kmetije (posestva) spadajo tudi nekatere domače živali, značilne za stari način gospodarjenja. Če izbrano zemljišče ne ustreza v celoti spomeniškim stavbam, ki naj bi jih na njem ponovno postavili (npr. stavba zahteva nagnjeno zemljišče), se mora zemljišče ustrezno preoblikovati (urediti).

Razporeditev stavb zahteva pravočasno in skrbno načrtovanje; pri tem je treba upoštevati različne primerke (tipe) zgradb, čeprav vseh primernih zgradb za predstavitev sploh še nismo našli. Kadar stavbe zaradi posebnega načina poselitve ne smejo stati preblizu skupaj, moramo za vsak primer med njimi pustiti malo več prostora, kot je običajno. Seveda pa pri tem ne smemo pretiravati, ker bi predolge poti utrudile obiskovalce.

232

X.

Idealno bi bilo, če bi bile vse stavbe opremljene z nepremično in premično opremo iz predindustrijske dobe. Žal, je to možno narediti vse bolj poredko. Neuporabljene reči iz te dobe so se porazgubile, nekatere so bile žrtve modnih muh in so jih zato prenovili in odnesli kupci; končno je vse to povzročilo, da so v zaščitenih stavbah izvirno opremo nadomestili z industrijskimi izdelki. Tako moramo manjkajoče predmete nadomestiti predvsem tako, da jih prinesemo iz podobnega okolja; kadar ni druge pomoči, uporabimo skrbno izdelane posnetke. (Po možnosti naj jih izdelajo domači obrtniki.) Pomembno je, da s stavb in iz njihove opreme odstranimo vse predmete industrijskega izvora, ki so bili dodani v zadnjem času. Pustiti pa moramo tiste preureditve, ki so nastale dlje v preteklosti (v prejšnjih zgodovinskih obdobjih) in spričujejo, kako je potekal razvoj.

Posebno pozornost moramo posvetiti stanju v tako imenovanih nerazvitih deželah. Tam bomo lažje kot kjerkoli drugje našli neponarejene tipične primerke ljudske arhitekture iz predindustrijske dobe.

XI.

Podiranje, prevoz in ponovna postavitve ter vzdrževanje stavb v muzeju na prostem zahtevajo posebno skrbnost glede na njihovo dognano vrednost. Potrebna bo pomoč arhitekta, ki ima tudi narodopisno znanje.

- a) Pred prevozom je treba posamezne dele skrbno označiti (to bi bilo treba storiti že med podiranjem!), narediti načrte in podrobne načrte detajlov konstrukcije in načina gradnje.
- b) Po ponovni postavitvi mora strokovni delavec nadzorovati tekoče vzdrževanje in večja popravila. Samo po sebi se razume, da so potrebni tudi obrtniki, ki obvladajo stare tehnike gradnje. K sodelovanju bo treba pritegniti tudi fizike in kemike, da bodo pomagali zaščititi gradivo pred vremenskimi vplivi in škodljivci. Potrebovali bomo npr. tudi tkalce, da bodo lahko nadomestili raztrgane tkanine.

XII.

Postavitve muzeja na prostem zahteva žrtve. Občine, dobrotniki in muzealci zaradi tega ne bi smeli izgubiti poguma. O pomenu muzejev na prostem z zgodovinskega in kulturno-varstvenega vidika smo že govorili. Igrajo pa ti

muzeji tudi izredno pomembno vlogo na vzgojnem področju, pri izrabi prostega časa in v turizmu. Omenimo le en primer iz rojstne dežele muzeja na prostem:

Osrednji švedski muzej na prostem v Skansenu pri Stockholmu obišče povprečno 2,3 milijona obiskovalcev na leto, čeprav ima Švedska le kakšnih 7 milijonov prebivalcev!

Julija 1959 se je 5. glavna konferenca ICOM-a v Stockholmu ukvarjala tudi s to Deklaracijo in o tej temi sprejela nekaj sklepov. Dva izmed njih, ki sta najpomembnejša, navajamo v neokrnjeni obliki.

Opredelitev muzeja na prostem

- 1) Opredelitev muzeja na prostem iz Deklaracije, sprejete leta 1957, je povsem ustrezna. To je skupina stavb, ki imajo zgodovinsko-narodopisno vrednost in so razstavljene skupaj s pripadajočo opremo.
- 2) Opredelitev je bila splošno sprejeta.
- 3) Običajno se taka predstavitev še razširi in obogati s stalnimi ali občasnimi razstavami na prostem.
- 4) Tako razstavljeno zbirko lahko poimenujemo muzej na prostem. Izraz se lahko rabi v splošnem in v strogo specialističnem (znanstvenem) pomenu.
- 5) ICOM-ova komisija za muzeje na prostem je priporočila poslala svojemu posvetovalnemu odboru, ki se je strinjal s tem:

1) da se oznaka muzej na prostem prihrani (rezervira) za zbirke, označene pod 1) zgoraj.

2) strokovnjaki in odgovorne ustanove bi se morali izogibati takemu poimenovanju, kadar gre za razstave kipov na prostem (forma viva). Tako bi prispevali k natančnosti in medsebojnemu razumevanju.

3) omenjeni strokovnjaki in ustanove se lahko vedno obrnejo na ICOM-ovo komisijo za muzeje na prostem, če potrebujejo tehnične nasvete (pomoč) pri reševanju problemov, kar je v obojestransko korist.

Ohranitev spomenikov podeželske predindustrijske arhitekture

- 1) Muzeji na prostem imajo možnost in najboljše pogoje, da ohranijo najboljše primerke podeželske predindustrijske arhitekture. (Pogoji so bili določeni v Deklaraciji iz leta 1957.)
- 2) Jasno je, da taki muzeji lahko sprejmejo le omejeno število primerkov takšne dediščine.
- 3) ICOM-ova komisija za muzeje na prostem je dala priporočilo za reševanje tega problema posvetovalnemu odboru, in ta je soglašal z njim.

Priporočila se glasijo:

- 1) Muzeje na prostem bi radi ustanovili tudi v deželah, v katerih jih še ni.
- 2) V vseh deželah bi si morali prizadevati, da bi kar največje število spomenikov podeželske predindustrijske arhitekture ohranili na prvotnem mestu (in situ), po možnosti z opremo vred.
- 3) Pri teh podjetjih je treba uporabiti izkušnje muzejev na prostem.
- 4) Tam, kjer muzeji na prostem že obstajajo, morajo ti prevzeti tudi upravljanje objektov.

Osnovne ugotovitve deklaracije iz leta 1957 ohranjajo veljavnost, vendar jo je bilo treba deloma predelati zaradi sprememb v poudarkih kot tudi zaradi izkušenj, ki so si jih odtlej pridobili raziskovalci na tem področju, obenem z novimi oblikami in variacijami v muzejih na prostem po vsem svetu.

Aktualizacija ICOM-ove deklaracije o muzejih na prostem je bila sprejeta leta 1982 na konferenci na Madžarskem.

Ker smo šele tik pred koncem redakcije Etnologa dobili ta dopolnila iz Madžarske, bomo o tem pisali v naslednji številki.

Irena Krešič

UPORABLJENA LITERATURA:

Icom News, letnik 11, številka 1, Pariz 1958

234 Icom News, letnik 12, številka 2, Pariz 1959

Adelhart Zippelius, Handbuch der europäischen Freilichtmuseen, Köln 1974